

цизан или тенденциозан термин, а да не кажем дефиниција или оцјена, каквих је било, могу један појам посве ненаучно детерминисати и имати непожељне импликације. На примјер, имали смо прилике да слушамо, а понегдје и да читамо, како се у другој половини 19. и почетком 20. вијека не може говорити о Муслиманима као нацији, или како се национални покрет Хрвата у Босни и Херцеговини јавља тек двадесетих година нашег вијека – под утицајем Радића и његове странке. Мислим да се тако не може прилазити тим проблемима. Неоспорна је чињеница да своје одређено народносно живљење, одређене своје националне индивидуалитете у разноврсним облицима друштвено-политичког живота имају и испољавају и раније и у том периоду и Срби и Хрвати и Муслимани. Они живе и дјелују својим националним животом, и то манифестују у политичком организовању, културном, па чак и неким облицима економског дјеловања. Друга је ствар када је то схваћено, прихваћено и научно дефинисано у историографији, у политици, у социологији и сл. Друг Јузбашић има право кад упозорава на чињеницу да, прије свега, на тлу Босне и Херцеговине, ту у бази, нараста национална свијест сва три њена народа и да та појава има далеко већу снагу него што су то утицаји из сусједних југословенских земаља, иако су и ти утицаји имали значајну улогу.

Па иако у овом најновијем периоду историје босанскохерцеговачких народа нема онаквих крупних промјена у етничкој структури као раније, и ту има појава које завређују нашу пажњу и о којима се мора такође водити рачуна: почев од појава асимилације или различитог опредјељивања, преко физичких промјена у етничкој структури које су се испољавале у иселавању, у геноцидним појавама у II свјетском рату, па до колонизације, која је успиједила непосредно послје II свјетског рата, односно послје завршетка ослободилачког рата и револуције код нас.

Дакле, закључак је сасвим уочљив и логичан – проблем етничке структуре и односа на овом нашем тлу кроз вијекове све до најновијег времена, врло је интересантан и значајан научни проблем који објективно и са пуном научном одговорношћу треба обрадити и у пројектованој шестомној историји народа Босне и Херцеговине.

Др Цевад Јузбашић

О АУСТРОУГАРСКОЈ КОЛОНИЗАЦИОНОЈ ПОЛИТИЦИ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ ПОСЛИЈЕ АНЕКСИЈЕ*

Хтио бих нешто да кажем у вези са веома добрим и садржајним рефератом који је поднио друг Илијас Хаџибеговић. Реферат је пружио прилично заокружену слику етничких промјена у аустроугарском периоду, али

* Накнадно допуњен прилог дискусији

мислим да је штета што у њему недостаје осврт на аустроугарску политику у односу на миграциона кретања. Сматрам врло значајним да се посвети пажњу и питању како су се аустроугарске власти односиле према исељавању и какву су колонизациону политику водиле. То је потребно анализирати у сваком временском раздобљу посебно да би се показала и одређена еволуција те политике, те да би се избјегле извјесне вулгаризације које се и данас појављују у литератури. Иначе, колико знамо, глобално узевши, аустроугарске власти су неповољно гледале на исељавање, посебно на исељавање Муслимана у Турску. Тако су аустроугарски органи у земљи настојали да сузбију покрет за исељавање последице анексије и у том погледу су уживали подршку свих муслиманских политичких личности, без обзира на страначко опредељење, а такође и уleme. (Kriegsarchiv Wien (KA) Präs 81 – 7/74 ex 1909. Земаљска влада Заједничком министарству финансија, препис извјештаја 30/11 1909).

Међутим, готово истовремено су војне власти покренуле питање колонизације ислужених подофицира на земљиште исељеника, као и на ерарно земљиште. Идеју да се ислужени подофицири насељавају у Босни и Херцеговини, како се види из докумената које је објавио проф. Хамдија Капицић (*Исписи из бечких архива о предисторији првог свјетског рата*, Гласник АДА БиХ X/XI, 480 – 481), изнио је још прије анексије, у прољеће 1908. године, командант XV корпуса генерал Ауфенберг (Auffenberg) у вези са својим приједлогом о потреби материјалног и бројчаног јачања католичког елемента. Колико су војни врхови били подозриви према преласку земљишта у власништво Срба, види се по томе како су реаговали на податак да се 1909. године откупило 1.231 православних и 288 католичких кметова. Министар рата Шенајх (Schönaich), на потицај шефа генералштаба Конрада фон Хецендорфа (Conrada von Hötendorfa), скренуо је заједничком министру финансија Буријану и армијском инспектору у Сарајеву генералу Варешанину пажњу на ову диспропорцију у односу на проценат православног и католичког становништва. Он је истицао велики војни значај овог питања и тражио да се приликом ослобађања кметова у први план унесе политичка поузданост кандидата. (KA KM Präs 81 – 4/1 ex 1910. Шенајх заједничком министру финансија и армијском инспектору у Сарајеву 5/2 1911.).

Након анексије, у 1910, 1911. и 1912. години, аустроугарско Министарство рата и Генералштаб инсистирали су на остварењу плана о насељавању ислужених, а и млађих бивших подофицира. То је требало да буде једна од мјера којима су они придавали особити војно-политички значај и у својој политичкој заслијепљености гледали су на њену реализацију као на битан моменат за консолидовање позиција Аустроугарске Монархије у Босни и Херцеговини (KA KM Präs 81 – 43/1 ex 1910, Конрад Шенајху 1/12 1910, Veilage 3; Архив БиХ, ЗМФ Pr BH Nr 698/1911. Шенајх Буријану 15/5 1911, Veilage 1; уп. X. Капицић, *op. cit.* 505-511). При томе је Министарство рата у почетку испољило тежњу да се готово сви трошкови око остварења овог подухвата пребаце на терет анектиране земље и да Земаљска влада обустави додјелу ерарног земљишта у друге сврхе. (KA MKSM 97 – 2/3 ex 1910. Auszug aus dem a. e. Einsichtsakt Präs No 10645 vom Oktober 1910 des Reichskriegsministeriums...; уп. X. Капицић, *op. cit.* 505 – 511).

При разматрању аустроугарске колонизационе политике у Босни и Херцеговини нужно је указати на чињеницу, која се констатује у званичним

актима, да су аустроугарске власти закључно са 1905 годином престале са додјелом земље страним колонистима. Ово опет не значи да је сасвим престао прилив насељеника, посебно у градове, али то насељавање треба разликовати од колонизације коју је организовала Влада. Осим тога, желим да укажем да отварањем Босанскохерцеговачког сабора 1910. године настаје један веома значајан нови моменат за колонизациону политику. И раније је аустроугарска колонизациона политика била оштро нападана од стране домаће опозиције, а по отварању Сабора морала је Влада обећати да ће расположиво ерарно земљиште, погодно за обраду, резервисати за додјелу домаћим породицама које немају земље. Иначе, по земаљском штату, октроисаном 1910. године, (§ 42. тачка 3) земаљски иметак је било могуће отуђити само уз сагласност Сабора. Зато, иако је поздравила иницијативу војних фактора за насељавање бившних подофицира, Земаљска влада, имајући у виду ове политичке моменте, сматрала је да се план може реализовати само ако Министарство рата преузме на себе обавезу отплате анuitета за хипотекарне кредите који би били одобрени у сврху куповине земљишта за насељенике.

Колико је аустроугарско Министарство рата било бескрупулозно показује његов захтјев да се изигра обећање дато Сабору у погледу додјеле ерарног земљишта, и то тако што би се његова клаузула о земљишту подесном за обраду интерпретирала у корист подофицира. Још циничније је било тражење да се уштеде у тада преоптерећеном земаљском буџету, до којих би евентуално дошло наредних година ако се усвоје захтјеви Сабора за поједностављење управног апарата, употребе за финансирање насељавања подофицира. При томе је, осим војно-политичких мотива, била присутна и тежња да се једно социјално питање рјешава на терет анектиране земље.

Генерал Маријан Варешанн, који је био армјски инспектор у Сарајеву и уједно шеф Земаљске владе, настојао је наћи извјесне модалитете како би изишао у сусрет захтјевима војног водства, а да при томе не дође у конфликт са Сабором. Тако је он почетком 1911. године полагао извјесну наду у акцију неких посланика да се Сабору поднесе резолуција о насељавању у свако мјесто у Босни и Херцеговини по неколико напредних пољопривредника из Монархије, који би били домаћем становништву узор у рационалном привређивању. У случају да се оваква резолуција усвоји, Варешанин је видио прилику за насељавање бивших подофицира. Он је уједно истакао становиште Земаљске владе да за ову акцију долазе у обзир само припадници славенских националности, при чему би се у мјестима са претежно римокатоличким становништвом насељавали колонисти исте конфесије, а у мјестима са становништвом претежно српско-православне вјере такође само православни колонисти. (КА КМ Präs, 81 – 47/2 ex 1911, Варешанин Министарству рата 7/3 1911).

Међутим, Варешанин је био и сам скептичан да ће Сабор усвојити поменути резолуцију, јер је велики дно водећих посланика био против и изражавао неповјерење да Влада под плаштом »подизања културе« не искористи резолуцију за привлачење и протежирање елемената из Монархије на штету домаћих људи. Ако Сабор остане при свом становништву у погледу додјеле земљишта, Варешанин је сматрао да Земаљска влада неће моћи ставити на располагање никакве ерарне парцеле за насељавање бивших подофицира. (Ibidem) Желим да нагласим да је у то вријеме у Босни и Херцеговини владала права глад за земљом, што је долазило до изражаја и у хиља-

дама молби упућених Сабору за додјелу ерарног земљишта. С друге стране, ранији покушаји интерне колонизације, које је организовала влада, били су неуспјешни. Како је то колега Шехић указао у свом прилогу, радило се о насељавању људи у нови амбијент, у другом крају земље. Беземљашки и сељаци са мало земље тражили су додјелу ерарног земљишта у мјесту гдје су живјели.

По мишљењу генерала Варешанина, за насељавање бивших подофицира долазила је у обзир само куповина земље исељеника. Али он је савјетовао да се при томе мора опрезно поступати преко посредника, евентуално преко Привилегиране земаљске банке за Босну и Херцеговину, којој би Министарство рата ставило на располагање потребна финансијска средства. Котарски уреди требало је да информишу банку о могућностима куповине и понуди сељачких посједа на продају, али директно ангажовање властни у овом послу није долазило у обзир. Варешанин се бојао да би политичке странке могле оптужити Владу да помаже исељавање како би јефтино дошла до земљишта за стране колонисте. (Ibidem)

Становиште Варешаниновог наслједника, генерала Оскара Потioreка према насељавању бивших подофицира, било је у суштини исто као и његовог претходника. Али, мада је и он истицао да је Влада у погледу додјеле земљишта везана обећањем Сабору, Потioreк је ипак намјеравао да ускоро покуша са насељавањем босанскохерцеговачких жандарма, а имао је у виду да то прошири и на подофицире босанскохерцеговачких регименти. Потioreк је крајем 1911. сматрао политички неподобним форсирање резолуције у Сабору о насељавању »напредних пољопривредника«. Он је Министарству рата указао и на околност да је земаљски посјед који се налази унутар појединих општинских подручја оптерећен мерематским сервитутом и релативно мален, те да ће једва бити довољан за предстојеће излучење балгалика и мера. Након што се ово излучење изведе, остаће у земаљском посједу, према тадањој Потioreковој оцјени, само велике шуме и некултивисане крашке површине, које нису подесне за колонизацију. У погледу куповине приватног земљишта, Потioreк је, као и Варешанин, био мишљења да је из политичких разлога искључено директно посредовање Земаљске владе при таквим трансакцијама. Он је предлагао новоосновану Банку за трговину и обрт. Д. Д. у Бањалуци за носиоца ових послова у бањалучком округу. (КА КМ Прäs 81 – 47/2 ех 1911, Потioreк Министарству рата 2/12 1911).

Аустроугарско министарство рата поздравило је Потioreкове намјере у вези са насељавањем босанскохерцеговачких жандарма и подофицира бх регименти и показало интересовање за додјелу земљишних површина у околини Чапљине бившим подофицирима из Монархије, након што се изврше планирани мелиорациони радови. Министарство рата се исто тако интересовало за куповину земљишта оних пољских колониста у околини Бањалуке који су испољили намјеру да се врате у Галицију. Међутим, није се могло уопште прићи реализацији плана о насељавању бивших подофицира из Монархије у Босну и Херцеговину, јер Министарство рата није било у стању да стави на располагање потребна новчана средства за куповину земље. (КА КМ Прäs 81 – 47/1 ех 1911. Министарство рата армијском инспектору у Сарајеву 18/11 1911; КМ Прäs 81 – 47/2 ех 1911, исти истом, 16/3 1912).

Овај случај рјечито говори како су се у уставном периоду измијенили услови за реализовање аустроугарских колонизационих планова у односу на ситуацију у предуставно доба, када се, у отсуству било каквог представничког тијела у земљи, могло самовољно располагати цјелокупним земаљским новцем и иметком.

Хтио бих нешто да кажем и о акцији за повратак пољских колониста у Галицију, која је примијећена средином 1911. године у пољским колонијама у близини Бањалуке. »Покрет« за репатријацију је настао у Миљевцима (котар Босанска Градишка) и Горњим и Доњим Бакинцима (котар Бањалука), али он је остао без озбиљног одјека код највећег дијела пољских колониста који су били концентрисани у колонијама прњаворског котара. Па и већина колониста која је изразила намјеру да се исели жељела је да тиме, према оцјени окружног предстојника Јакубовског, само манифестује своје незадовољство са црквено-школским приликама и издејствује да се оне поправе, као и да се испуни њихови захтјеви за бољим локалним комуникацијама, образовањем посебних катастарских и сеоских општина за колонисте и др. (КА КМ Präs 81-47/1 ex 1911, Јакубовски Земаљској влади 4/10 1911 Препис).

На расположење пољских колониста дјеловало је, према запажањима органа локалних власти, и писање пољских листова »Правде« и »Гласа народа« из Кракова и »Илустрованог тједирика« из Беча, који су доносили чланке о тешком положају Пољака у Босни и запостављању пољског језика и народности. Има индиција да су и неки пољски пословни кругови из шпекулантских разлога били заинтересовани за репатријацију пољских колониста. Требало је да колонисти продају имања у Босни и купе земљу у Галицији. Зато су, изгледа, имале посебног интереса двије пољске баике Bank krajowa и Bank hipotekarny in Lapan, које су дошле до великих земљишних површина, купујући јефтино земљу од исељеника у сјеверну Америку и Бразил.

Међутим, мада није дошло до појаве исељавања пољских колониста, поред осталог и због тога што није био погодан тренутак за продају њихових посједа, јер су велепосједници нудили тада врло јефтино беглучка имања, узроци њиховог незадовољства привлаче пажњу. Они показују да се радило и о отпору против националне асимилације. При томе су, у недостатку интелигенције из редова пољских насељеника, носиоци овог отпора били Пољаци на служби у Босни, као што је био војни капелан из Бањалуке Јохан Војчик и секретар суда у Прњавору Александар Дрозд. Њихова дјелатност била је у вези и са националном агитацијом из Галиције која се примјећивала међу пољским колонистима после анексије. (КА КМ Präs 81-47/1 ex 1911, Јакубовски Земаљској влади 13/9, 1911 – препис).

Пољски колонисти дошли су у сукоб са бискупом Марковићем и хрватским католичким свећенством, а такође и са Хрватском народном заједницом. Они су оптуживали бискупа Марковића и Хрватску народну заједницу да настоје свим снагама да кроатизирају колонисте и пребацивали им да у односу на пољске колонисте проводе исте методе као Руси и Нијемци према Пољацима и Мађари према Словацима. (Ibidem).

Пољски колонисти су жељели да имају пољске свећенике, особито од времена када су рутенски колонисти добили грко-католичке свећенике из Галиције и када су основали сепаратне црквене жупе. Пољаци су били

упућени на свећенике хрватске националности, који су једва нешто знали пољски и који нису познавали природу и обичаје пољских сељака. Нарочито је било велико огорчење пољских колониста против бискупа Марковића, који не само што се супротставио њиховим молбама у погледу свећенства пољске националности него чак није дозволио ни да пољски свећеници дођу на краће вријеме о властитом трошку и врше црквене обреде на пољском језику. Њему се приписивало да је удаљио и пољске часне сестре из реда св. Феликса, које су биле отвориле дјевојачку школу у колонији Раковац. (Ibidem).

Жеља пољских колониста је била да имају школе, попут оних у угарској колонији Вучјак у прњаворском котару. Они се нису противили да им дјеца уче српскохрватски, али су тражили да се бар у прва два разреда паралелно учи пољски језик и да настава вјеронауке буде на пољском језику. Под тим условима били су спремни и да сами знатним износима учествују у трошковима одржавања школа. Међу њима је владало велико огорчење због закључка Босанскохерцеговачког сабора да се из земаљских средстава могу издржавати, односно субвенционирати само школе са српскохрватским наставним језиком. Иначе, у селу Бакинцима војни свећеник Ј. Војчик основао је »аналфабетску школу« са једном пољском учитељицом. (Ibidem).

Своје незадовољство црквено-школским приликама изразили су пољски колонисти из Миљеваца и Бакинаца предајом представке бискупском ординаријату у Бањалуци, у којој су најавили свој иступ из састава дијецезе и изразили намјеру да оснују посебну пољску црквену заједницу. Међутим, ординаријат није томе придавао неки значај, јер такво црквено одвајање није било канонски допуштено. (Ibidem).

Бањалучки окружни предстојник Јакубовски је сматрао да би и дјеломично испуњење постављених захтјева »у допуштеним границама« задовољило колонисте и већину потпуно одвратило од планова за репатријацију. (Ibidem, Јакубовски Зем. влади 4/10 1911). Међутим, он је истовремено заступао гледиште да ће расуто насељени пољски колонисти у Босни временом морати бити асимилирани од стране »хрватске већине која их окружује, слично као што се то збива у Галицији са мјестимично насељеним Словенима, на примјер Чесима«. Јакубовски је примјећивао да већ стари колонисти употребљавају многе српскохрватске ријечи, а да њихова дјеца боље говоре српскохрватским него пољским језиком. Стога је био мишљења да ће се процес асимилације пољских колониста са аутохтоним словенским становништвом извршити сам по себи, успркос пољској националној пропаганди. Он је сматрао да ће оснивање пољских школа ту мало помоћи, највише толико да се овај процес успори. Јакубовски је био убијеђен да ће синови пољских колониста већ у средњој школи, почети да се са малим изузецима осјећају као Хрвати, као што се то већ могло често примијетити код дјецe чиновника која су у Босни била рођена и одгојена. (Ibidem, Јакубовски Земаљској влади 13/9. 1911).

Међутим, као што знамо није дошло до примјетнијег националног асимилирања пољских, као ни других колониста од стране домаћег елемента. Процес кроатизације католичких досељеника из Монархије, који је у градовима био и за савременике уочљив, није могао ни приближно таквим интензитетом захватити село, гдје је начин живота погодовао очувању етничких особина колониста. Примјери које сам изнио показују да се ни

сами колонисти нису мирили с тим да буду асимилирани него су пружали отпор. Ипак, за свестранију оцјену ових појава била би потребна потпунија истраживања односа досељеника са домаћим становништвом, ставова појединих политичких странака према колонистима и уопште досељеницима, а такође црквених и културно-просвјетних прилика у мјестима гдје су досељеници живјели.

Мр Илијас Хаџибеговић

МАРГИНАЛИЈЕ О ГРАЂАНСТВУ И ГРАЂАНСКОЈ ПОЛИТИЦИ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ ЗА ВРИЈЕМЕ АУСТРОУГАРСКЕ УПРАВЕ

Дозволите ми, као прво, да допуним своје претходно излагање у којем ми је промакло, па нисам споменуо да у процесима миграција, односно досељавања странаца у Босну и Херцеговину након окупације, значајно мјесто припада Јеврејима. Они се појављују као важан економски фактор у босанскохерцеговачким градовима, гдје се готово искључиво и насељвају. Од 1879. до 1910. године број Јевреја се увећао од 3.426 на 11.868, што чини пораст од 8.442 лица или за 246 процената. Јевреји из Аустро-Угарске (Ешкенази) били су први пословни људи који су се појавили заједно са војним јединицама и чиновништвом, снабдијевајући их потребном робом. Многи од њих почињали су у Босни и Херцеговини као ситни трговци, бакали и гостионичари смјештени у близини војних логора.

Јевреји су били најбројнији у Сарајеву. Године 1910. у овом граду живјело је 6.397 Јевреја, који су чинили 12,32% његовог становништва или око 54% свих Јевреја у Босни и Херцеговини. Поред Сарајева, јеврејско становништво било је смјештено и у другим трговачким центрима земље. Пред први свјетски рат, у већем броју их налазимо у градовима сјеверне Босне – Брчком, Бијелини, Тузли итд., гдје су се врло успјешно укључивали у трговину житом.

Друго, желио бих да нешто кажем о питањима грађанства и грађанске политике у Босни и Херцеговини, којима је овдје била посвећена знатна пажња. Кад говоримо о домаћем грађанству за вријеме аустругарске управе, сматрам да је неопходно видјети какво је то грађанство посљедњих деценија турске владавине. С једне стране, у градовима израста еснафско грађанство – занатлије и трговци, а с друге, носиоци политичке, административно-управне, војне и судске власти /капетани (до 1835), паше, заими, муфтије, кадије итд./ Виши слој земљишних посједника, који једним дијелом живе у градовима, чини беговат.

Домаће еснафско грађанство у првој половини, а дијелом и у другој половини 19. вијека, не прихвата идеје које су се развијале у западној и средњој Европи под утицајем индустријске револуције и начела француске